

ДУХОВНІСТЬ ЯК ВИМІР СУЧАСНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто проблеми духовності як необхідної умови соціалізації людини та вимірів людського буття. Розкрито сутність людини як об'єкта філософського аналізу. Особливу увагу звернуто на роль цінностей у житті людини та суспільства. Проаналізовано суспільство і становище людини в ньому, виховання нової людини через самопізнання. Розглянуто духовний світ людини – її почуття, духовні орієнтації та світогляд.

Ключові слова: духовність, буття, людина, особистість, суспільство, свідомість, цінності, культурні цінності, потреби, моральні норми, соціалізація, самопізнання.

Постановка проблеми. Проблеми вимірів людського життя в суспільстві визначають розвиток соціальної філософії, яка досліджує суспільство в його постійному історичному розвитку, аналізуючи структури соціальних систем, соціальні інститути та соціальні цінності. До її завдань належить вивчення природи людини та її змін у ході історії, що становить важливе підґрунтя для дискусій, обговорень різних аспектів буття людини – найбільш актуальної і фундаментальної проблеми філософського знання.

Актуальність теми. Зазначене підтверджує думку, що філософія завжди є плюралістичною (адже це зумовлено складністю світобудови й самої людини – жодна течія в ній не має права на абсолютну істину). Вона протистоїть загально-визнаним дисциплінарним вимогам науки, а її предмет змінюється в напрямі персонорентризму, граничних питань людинознавства взагалі [2, с. 9]. Власне, філософія є частиною духовної культури, історія філософії – частиною історії духовної культури, а соціальна філософія узагальнює різні аспекти життя суспільства, які характеризують соціальні та гуманітарні дисципліни.

Соціально-філософське осмислення людини вбачає у ній духовну, розумну й діяльну істоту, якій притаманні релігійна віра, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє, почуття гумору, переживання своєї смертності.

Відомо, що моральні принципи та норми зароджуються разом зі становленням самої людини як суспільної істоти. Процеси формування моральності, уявлення про добро, обов'язок, совість, відповідальність та інші моральні категорії упродовж свого становлення і розвитку зазнавали суттєвих змін, зумовлених особливостями тієї чи іншої історичної епохи та соціально-філософськими течіями, що в ній домінували.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження духовності як необхідної умови соціалізації людини та ролі цінностей у житті людини й суспільства є предметом соціально-філософських пошуків з часів Стародавньої Греції і Риму. Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит започаткували етико-раціоналістичне пояснення особистості у світі соціальних процесів. Середньовічні філософи Аврелій Августин, Василій Великий, Григорій Нісський розглядали життя людини крізь призму «божественної сутності».

Соціально-філософські пошуки доби Відродження суперечили теологічній традиції, вони поставили в центр уваги людину як творця власного світу, щастя. Ця тенденція простежується у працях Нікколо Макіавеллі, Томаса Мора, Томазо Кампанелли та ін.

Українська філософська традиція висвітлення питань, пов'язаних з розвитком духовності та філософських вимірів людського буття, презентована дослідженнями Б. Головка, О. Гордієнко, М. Кашуби, С. Кримського, Л. Левчук, В. Ляха, В. Малахова, В. Нічик, М. Поповича, Л. Ситниченко, В. Табачковського, І. Романова, Н. Хамітова, В. Шинкарука, В. Ярошовця та ін.

Мета статті – дослідження духовності як виміру сучасного життя та ролі цінностей у житті людини й суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сутність людини як об'єкта філософського аналізу не є чимось сталим: на кожному етапі історичного розвитку вона набуває нових життєвих вимірів існування; через її діяльність та суспільні відносини; через її працю та духовність, що характеризує саму природу людини.

Становлення людини як соціальної істоти відбувалося головню на основі засвоєння нею цінностей, вироблених людством упродовж усієї історії, – мови, способів діяльності, вміння вико-

ристовувати знаряддя праці, різноманітних культурних традицій. Соціальна обумовленість людини не потребує доведення, адже людина може виступати як продуктом певної епохи, певного суспільства, так і результатом, своєрідним втіленням усієї попередньої історії людства. Її універсальність та унікальність, здатність до самовизначення, вільної й творчої діяльності визначає характер взаємодії з довколишньою дійсністю.

На кожному етапі розвитку історії сутність людини тією чи іншою мірою набуває нових форм і смислових значень. Людина та її життєві орієнтири розглядаються у різних координатах.

В античну епоху філософські розмисли розгортались довкола принципу космологізму. Іншими словами, порушення природних законів як на рівні соціуму, так і на рівні окремої людини, громадянина полісу з необхідністю призводить до порушення гармонійності світу та катастроф як наслідку втрати всезагальної рівноваги. Для епохи античності найбільш характерним є гармонійне поєднання фізичного та духовного начал. Це твердження підкріплюється тим, що в античній парадигмі початково визначальною сутнісною особливістю людини вбачається розум [1, с. 6].

Уже Сократ вважав розум основним критерієм поведінки та найбільшою чеснотою, наголошуючи, що людина вільна у виборі форм діяльності. Людина постійно шукає себе, випробовує та перевіряє умови свого існування. Свобода людини залежить від її відповідальності, а моральні норми виникають у процесі розвитку людства.

Платон розмежував особистісний і соціальний рівень етичного вчення і визнавав вродженість чеснот душі, які розкриваються шляхом виховання.

Аристотель основою моралі вважав об'єктивну доцільність, а також набутий, а не вроджений характер людських чеснот. Метою усіх людських вчинків, на його думку, є щастя, що полягає у здійсненні людської сутності. Для людини здійснення її сутності полягає у мисленні та пізнанні, що свідчить про перевагу духовної праці над фізичною.

Епоха Середньовіччя, що базувалася на принципах теоцентризму, визначала, що моральне самовдосконалення людини набуває християнського значення й базується на тотожності людських цілей з благими намірами. В цю епоху розуміння людини та її свідомості здійснюється в межах традиційної онтології: статус справжнього буття надавався божественному буттю, а людська свідомість уподібнювалася певному центру між двома «тіньовими зонами несвідомого» [1, с. 7].

Загалом, характерними рисами Середньовіччя, поряд з теоцентризмом, є телеологізм та персоналізм, а саму епоху можна ототожнити з подоланням гріховності шляхом аскетизму й нівелювання

фізичних вимірів буття, коли свідомість людини спрямована винятково на божественний рівень.

Визнання людини вінцем Божественного творіння – таке «гасло» виміру буття людини притаманне Відродженню. Мораль розумілася як звільнення від вад невігластва, аскетизму, лицемірства й визнавалося право людини, вінця природи, на земне щастя та земну любов. Основними рисами цієї епохи справедливо визначають антропоцентризм (розуміння людини як завершення еволюції світобудови), пантеїзм (принцип розуміння Бога як безособового начала) та гуманізм (розуміння вільного творчого розвитку людини вищою цінністю світобудови). Визначальною подією епохи Відродження була поява «світської філософії», що сприяло визнанню свободи людини, універсалізації людської сутності, утвердженню думки про творчу активність людини.

Звернення до етичних концепцій, а відтак утвердження вродженої рівності людей, свободи совісті й віри у прогрес, притаманне епосі Просвітництва як завершального етапу Нового часу. Справді, етичні концепції цієї епохи (раціоналізм, сенсуалізм та ін.) розробляють теоретичні моделі гармонійних відносин у суспільстві, утверджують ідеї загальнообов'язковості, об'єктивності, всеохопної моралі. Базуючись на раціоналізмі й суб'єктивізмі, скепсис до традиції та авторитету, критиці релігії, ідеї природної рівності людей і свободи совісті, Просвітництво на основі розуміння соціоцентризму як основи розвитку людства активно долучилося до формування ідеології національно-визвольних рухів.

У німецькій класичній філософії під суб'єктом розуміють певну метафізичну сутність людини, її «Я», котре є носієм розуму. Оскільки розум має різні форми виявлення, то можна тлумачити людину як суб'єкта теоретичного та практичного розуму. У такий спосіб німецька класика певним чином субстанціалізує людину, утворюючи новий метафізичний дискурс її визначення: головними стають не категорії сутності, причини, наслідку, а поняття екзистенції та трансценденції – людина власною присутністю-існуванням відповідає на питання про визначення буття [1, с. 8].

Етичні проблеми постають у центрі уваги німецької класичної філософії, коли відбувається визнання моральних норм як загального способу дії індивідуумів. Категоричний імператив І. Канта переводить моральний вибір людини як суспільної істоти у вимір ідеального етично мислячого суб'єкта. З іншого боку, Г. Гегель розглядає виміри людського життя на рівні соціально-історичних контекстів формування моралі, якій передують звичаєва мораль або моральність сім'ї, суспільства та держави. Важливим було й вирішення проблеми граничних можливостей люд-

ського пізнання відповідно до історичних реалій, в яких існує і функціонує суб'єкт пізнання. З огляду на сформульовані Гегелем закони діалектики, суперечність визнавалася не лише джерелом розвитку буття, а й умовою пізнання цього буття [7].

Якщо загалом визначити подальший розвиток філософської думки як подолання гносеологізації людської сутності, то витoki таких інтелектуальних розгортань віднаходимо у західноєвропейській некласичній філософії кінця XIX – першої половини XX ст. Для неї були характерні такі парадигми, як соціоцентризм, волюнтаризм і психоаналіз, а витoki містяться в осягненні способів саморозкриття буття суцього [7, с. 140].

Відтоді виміри людського буття розкриваються через символічні образи, культурно-національні складові. Людина постійно прагне звільнитися від тягара застиглих понять, які її спустошують; вперто намагається підкорити довколишню дійсність власній волі (А. Шопенгауер). Кожний її крок ніби здається переможним, але насправді ціна таких перемог – втрата істини, яка не існує як актуалізована сутність, як універсальна теорія. Свідомість людини обмежується раціональним мисленням, яке завдано конкретними координатами: бути доцільним й прагматичним, що не дає змоги розкрити внутрішній смисл навколишньої дійсності.

Філософія людини XX ст. продовжує різні традиції подолання гносеологізації людської сутності та актуалізує багато нових ідей у розуміння людини та її меж, – філософську антропологію (ідея цілісного знання про людину, що поєднує конкретно-наукове і філософське начала), екзистенціалізм (ідея унікальності людського буття) та персоналізм (співтворча єдність людини і Бога).

Проблеми страху й самотності є одними з найактуальніших проблем сучасного суспільства, що уможливило їхнє розуміння не лише як феномена індивідуального життя людини, а й складного суспільного явища.

Філософія завжди цікавилася самотністю, адже остання характеризує буття людини, вказує на її прагнення утвердити власну самодостатність. Проблема самотності загострюють зміни соціальної ролі особистості й такі фактори, як бідність, безробіття, еміграція, насильство, сирітство. Водночас зовнішні чинники, побутовий дискомфорт мають вторинне значення. Першочерговий вплив на формування відчуття незадоволеності, відчуженості та невпевненості відіграють внутрішні переживання людини, формалізовано-рольові взаємовідносини та відсутність справжнього емпатійного спілкування із близькими, друзями.

З проблемою самотності безпосередньо пов'язаний екзистенціал страху. Водночас, страх, як і самотність, має не лише негативно-емоційне

значення, а й виступає стимулом для розвитку особистості, допомагаючи їй мобілізувати зусилля, щоб подолати негативні явища довколишньої дійсності.

Феномен самотності як вимір буття людини починає привертати особливу увагу мислителів Нового часу. Так, для Б. Паскаля людина зовсім самотня й викинута у безглузде буття, оточена з усіх боків безкінечним і порожнім Всесвітом. У своїй «філософії серця» він звертається до духовного начала людини й показує, що самотність – це те, що відводить людину від істинного щастя, яке вона переживає в духовному осягненні Бога.

Для датського мислителя середини XIX ст. С. К'єркегора самотність є результатом виходу людини за межі буденності. Він проголошує цінність окремої людини. Особистість захоплена собою, своєю інтровертованістю й приречена на страждання і самотність. Самотність – це замкнений світ внутрішньої самосвідомості, який не може розімкнути ніхто, крім Бога. Проте, на думку С. К'єркегора, вірити в Бога абсурдно, віра шкодить розуму, але саме тому потрібно вірити, бо сам світ є абсурдним [7].

З кінця XIX ст. феномен самотності стає важливим предметом окремого філософського осмислення, передусім, екзистенційно-персоналістично орієнтованих течій.

У першій половині XX ст. філософи-екзистенціалісти (К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) декларують приреченість людини на одвічну самотність. Екзистенціалісти розглядають самотність як універсальну характеристику стану людини. Для них різні події новітньої історії виявили нестійкість та тендітність людського буття. Індивідові, щоб вистояти в цьому світі, слід передусім зрозуміти свій внутрішній світ, оцінити свої можливості та здібності. Центральним поняттям виявляється «екзистенція» – людське існування як нерозчленована цілісність об'єкта та суб'єкта. Осягаючи себе як екзистенцію, особистість набуває свободу, котра є вибором самої себе, своєї сутності. Вибір свободи накладає на індивіда відповідальність за все, що відбувається у світі. Таким чином, для екзистенціалізму є характерним осягнення свободи в буденному та граничному вимірах людини [4].

Філософське дослідження екзистенціалів самотності і страху дає змогу розкрити визначальні виміри людського буття. Самотність у соціально-психологічному значенні виражає духовно-психічні властивості особистості та процес її самостановлення, визначення власного місця та життєву позицію у спільноті.

Соціальні виміри буття людини у координатах самотності й страху виявляють суперечливий характер буття людини. Відтак, зрозуміння

сутності самотності дасть змогу позначити шляхи виходу з духовно-антропологічної кризи, віднайти внутрішню опору для внутрішнього самоствердження у соціумі [4].

Інший аспект вимірів людського життя безпосередньо стосується вироблення нової етики – «етики відповідальності», яка намагається подолати ту антропоцентристську традицію, відповідно до якої людина є мірою усіх речей. В умовах сьогодення людина повинна взяти на себе відповідальність за власні дії, майбутнє перед наступними поколіннями.

В умовах сьогодення надзвичайної ваги набувають питання не лише духовних та соціальних, а й природних вимірів людського життя. Тому у сучасній соціальній філософії, як і в природознавстві, дедалі більше усвідомлюється вплив природного середовища на стан організму, психіки людини. Наше життя значно більшою мірою, ніж ми усвідомлюємо, залежить від явищ природи. Це можна прослідкувати, аналізуючи взаємовідносин людини з природою. На першому етапі людина бачить природу джерелом життя і тому включає її у власне родове життя як невід'ємну складову, створюючи моральні та практичні типи стосунків із природою; на другому – посередником між людьми і стихіями бачиться надприродна сила – Бог, що допомагає людям жити в світі, сповненому страждань; на третьому – характерне відчуження людини від природи та її експансія у природу [6, с. 372].

Етика відповідальності узгоджується з етикою ненасилля, яка пропагує ідею толерантності, акцентуючи на важливості вироблення взаємної терпимості цивілізацій, культур, націй та соціальних груп.

Сучасні дослідники зазначають, що у ХХ ст. соціальні цінності вже не можуть більше задавати зразки поведінки індивіда та визначати сенс його життя, оскільки історія перетворилася на свідчення катастроф та поразок людини, яка зазирнула в такі безодні зла, що повинна переродитися [2, с. 214].

Процес глобалізації дедалі більше вносить свої корективи у сучасний світ, змінюючи свідомість та соціальний характер життєдіяльності людини. Революція у галузі засобів масової комунікації, що зумовила збільшення швидкості обміну інформацією, прийняття рішень, динаміку економічних, культурних та політичних явищ, визначила такі нові якості людини, як самостійність і рішучість. Необхідність оперативно орієнтуватися у мінливому інформаційному просторі, здатність швидко аналізувати, приймати рішення та сприяти їх втіленню дедалі більше стають ознаками нових вимірів людського життя.

Феномен буття людини у світі розкривається через зіставлення, взаємозумовленість та проти-

стояння індивідуального і соціального, в яких головна проблема виникає у визначенні меж власної самості, свободи та відповідальності окремого індивіда. Категорія відповідальності характеризує людину з погляду виконання нею конкретного практичного завдання, морального обов'язку. Своєю чергою, ця категорія пов'язана з її уявленнями про свободу, адже, не володіючи свободою, людина не змогла б відповідати за свої власні вчинки. Свобода і відповідальність завжди передбачають осмислений вибір. Відповідно, обґрунтування вибору (дій чи бездіяльності) свідчить про рівень розвитку особистісної свободи та відповідальності.

Суперечності між індивідом та соціумом, які стали потужним стимулом культурного, технічного і соціального прогресу, дістали відображення у специфіці розвитку індивідуальної та суспільної свідомості. Подібно до адаптивних функцій на рівні біологічної еволюції, індивідуальна та колективна складові історичного розвитку свідомості вступають у складне й динамічне співвідношення, що має важливе значення для процесів саморегуляції та підтримки рівноваги самого соціуму.

Взаємодія, співвідношення індивідуальної й колективної свідомості безпосередньо стосуються питання ролі індивіда і соціуму в історичному процесі. Наразі можна виокремити дві протилежні тенденції для відповіді на це питання: одна з них апелює до релігійного й побутового фаталізму, інша – спирається на екзистенційну філософію, що проголошує повну свободу та «самодостатність» людської особистості.

Усе це загострює проблеми ідентичності особистості, руйнує зв'язки людей із соціальними інститутами, а отже, й сферу публічного життя. Тільки усвідомивши свою спільність з тією чи тією групою, людина може виділити себе, своє автономне «Я» з неї, адже вона стає особистістю у процесі реалізації своїх відносин з іншими людьми.

У процесі соціалізації людини відбувається формування її внутрішнього світу, ціннісно-сміслових вимірів буття.

У зв'язку з цим постає питання духовності, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини, її спрямованість на самовдосконалення.

Як правило, поняття «духовність» можна окреслити через рівень знань, освіченість, етико-моральну систему співвідношень людини як особистості та її ставлення до соціальної реальності. Пізнання структури духовності розкриває важливий аспект подальшого розвитку людства. Конфронтація духовного минулого з соціальними вимірами сучасного життя призводить до духовного зубожіння й гальмує соціокультурний розвиток спільноти.

Аналізуючи зв'язки духовності у різних світоглядних відношеннях, визначаємо, що вона є іманентною характеристикою особистості, присутньою у всіх відношеннях «людина–світ». Це й визначило появу філософських розмислів, тож наступною складовою духовності є те, що вона виникає на основі знань певного рівня розвитку інтелекту, а тому за походженням є вищим проявом людської сутності і залежить від конкретного етапу історичного розвитку. Взаємодія людини духовної з буттям є однією з найважливіших проблем як індивідуального, так і соціального буття, а тому явище духовності належить до кола проблем, які є об'єктом філософського аналізу. Спроби вирішувати будь-яку філософську проблему в галузі соціальної філософії без урахування специфіки розвитку духовної культури соціуму ведуть до таких прогалин у системному аналізі суспільства, які стають причиною духовної кризи людини, народу, людства.

У духовності визначальним є не знання (воно виконує роль соціалізації суб'єкта), а ставлення людини до себе і в першу чергу до іншої людини. У софійному вимірі будь-яке знання, раціональне пізнання є лише частиною істинного життя, мудрості [3]. У цьому специфіка українського типу світовідчуття.

Висновки. Соціальні виміри духовності визначають розуміння та специфічне ставлення індивіда до буття в цілому, перш за все до соціального буття, включення суб'єкта в систему природних та соціальних стосунків, відповідність поведінки суб'єкта загальноприйнятим моральним нормам. Ці соціальні складові духовності

розкривають співвідношення інтересів соціуму, соціальної групи та конкретного суб'єкта. Індивідуальна духовність – це система взаємозв'язків, що визначають комплекс знань та духовного ставлення людини до себе, соціуму, довколишньої дійсності. Суспільна духовність – це духовне життя соціокультурної групи, в процесі якого формуються, підтримуються та функціонують основні елементи духовності індивідів. Її можна уявити як соціальний простір, ноосферу, в якій функціонує індивідуальна духовність.

Духовність – це осмислене відображення дійсності у межах суб'єктивного творення соціальної дійсності. Духовність особистості відображає її людське «Я», самоцінність та здатність бути вільною та активною у своїй творчості, відчувати причетність до людства та вміти створити свій внутрішній світ, дотримання у діяльності почуттів і поняття істини, ідеалів добра й краси, милосердя [5].

Отже, допоміжні механізми визначення вимірів людського буття є розгляд співвідношень «людина–природа», «людина–Космос», «суб'єкт–об'єкт», «суб'єкт–суб'єкт», «людина–суспільство», «особа–нація», «особа–мала група», крізь призму яких визначаються категорії людського буття (духовність, релігійність, відповідальність, любов). Духовність є найвищим виміром людського життя, а духовно розвинена людина усвідомлює себе і свої вчинки, здатна ними керувати й спрямовувати на досягнення суспільно значущих цілей відповідно до норм права і моралі. Її головним внутрішнім регулятором поведінки є совість.

Література

1. Буття людини. Соціально-філософський аспект : колективна монографія / за ред. А. М. Федя, Л. І. Мозгового. – Слов'янськ, 2004. – 159 с.
2. Кримський С. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
3. Кримський С. Б. Архетипи української культури / Сергій Борисович Кримський // Під сигнатурою Софії. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 301–318.
4. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія / М. М. Мовчан. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 265 с.
5. Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій. – К. : Наукова думка, 1991. – 382 с.
6. Удовик С. Л. Глобалізація: семиотическіе підходи / С. Л. Удовик. – М. ; К. : Рефл-Бук ; Ваклер, 2002. – 480 с.
7. Хамітов Н. В. Історія філософії: Проблема людини та її меж : навчальний посібник / Н. В. Хамітов, Л. Н. Гармаш, С. А. Крилова. – К. : Наукова думка, 2000. – 272 с.

L. Kharchenko

SPIRITUALITY AS DIMENSION OF MODERN LIFE THE PERSON: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Problems of spirituality as necessity condition of socialization the person and measuring of man's existence are regarded in the article. The essence of person as an object of philosophical analysis is revealed. Society and status of the person in it, upbringing of new person through self-cognition is analysed. Deals with spiritual world of person – its emotions, spiritual orientations and world outlook.

Keywords: spirituality, existence, man, person, society, consciousness, values, cultural values, necessities, moral norms, socialization, self-cognition.

Матеріал надійшов 24.09.2012